

บทสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ในรอบ 30 ปี (พ.ศ. 2534-2563)

Synthesis of research on dharma propagation of monks in the past 30 years (1991-2020)

ศิษฏานุช อุทธา (Sitsadanoot Uttha)¹

ทินวัฒน์ สร้อยกุดเรือ (Thinnawat Sroikudrua)²

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ในรอบ 30 ปี ในด้านขอบเขตเนื้อหาวิจัย ด้านแนวคิดทฤษฎี ด้านระเบียบวิธีการวิจัย โดยเก็บข้อมูลจากฐานข้อมูลบทความงานวิจัยที่เผยแพร่ทางออนไลน์ (Google Scholar) วิทยานิพนธ์ไทย (ThaiLIS) รวมจำนวน 51 เรื่อง ผลการศึกษาแบ่งเป็น 3 ช่วง ดังนี้ ช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2534-2544) ช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2545-2554) ช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2554-2563) ผลการศึกษาพบว่า แหล่งข้อมูลที่ผู้วิจัยศึกษาจะเป็นหนังสือธรรมะที่เป็นผลงาน หนังสือชีวประวัติ แลบบันทึกเสียงเทศนาธรรมนำมาถอดเสียง และการสัมภาษณ์จากพระสงฆ์โดยตรง สัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องและมีแหล่งข้อมูลจากบทความในคอลัมน์ทางหนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร รายการวิทยุ โทรทัศน์ และสื่อสังคมออนไลน์ ทั้งนี้พบการเพิ่มแนวคิดทฤษฎีประกอบการวิจัยมากขึ้นในแต่ละช่วง และเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทั้งหมด

คำสำคัญ: พระสงฆ์ ธรรม เผยแผ่ธรรม สังเคราะห์งานวิจัย

¹นักศึกษาหลักสูตร ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น sitsadanoot.u@kku.ac.th

²thinsrokku.ac.th ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการเรียนวิชา สัมมนาประเด็นเฉพาะทางภาษาและวรรณกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Abstract

This article aims to synthesize research on dharma propagation of monks in the past 30 years in terms of research content. theoretical concept research methodology By collecting data from a database of research articles published online (Google Scholar), Thai thesis (ThaiLIS), totaling 51 topics. The results of the study are divided into 3 periods as follows: Phase 1 (1991 - 2001), Phase 2 (B.E. 2002 - 2011), the third period (2011 - 2020), the results of the study found that The source of information that the researcher studied will be a work of Dharma book. biography book Dharma sermon audio recording tapes to be transcribed and interviews from monks directly Interview the person involved. And there are sources from articles in columns. through newspapers, magazines, journals, radio, television and social media. However, more theories were found to support the research in each period. and all are qualitative research

Keywords: monks dharma propagation synthesis of research

1. บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นหนึ่งในสถาบันหลักของชาติไทยและเป็นศาสนาประจำชาติที่ประชากรส่วนใหญ่ในประเทศนับถือ จากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2561 พบว่าในประเทศไทยมีผู้นับถือศาสนาพุทธ จำนวน 63,299,192 คน คิดเป็นร้อยละ 93.46 (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, 2564) พุทธศาสนามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำเนินชีวิตของชาวพุทธตั้งแต่เกิดจนตาย พระสงฆ์เป็นผู้นำทั้งทางธรรมและทางโลก คือไม่เพียงให้การอบรมทางด้านศีลธรรมและการพัฒนาจิตวิญญาณเท่านั้น แต่ท่านยังมีบทบาทต่อประชาชนในเรื่องอื่น ๆ ด้วย เช่น การศึกษา วัฒนธรรม การแพทย์ และการพัฒนาชุมชน (พระไพศาล วิสาโล, 2555) พระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญในการพัฒนาสังคมและกล่อมเกล่าจิตใจของมนุษย์สอดคล้องกับ รัชดา ลาภใหญ่ (2557, อ้างอิงใน พิณิจ ลาภนันทน, 2529) อธิบายบทบาทของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการพัฒนาสังคมไว้ว่า

...บทบาทของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการพัฒนาสังคมจะเน้นอยู่เฉพาะหลักพุทธธรรมเท่านั้น แต่ทั้งวัดและพระภิกษุสงฆ์ต่างมีความสำคัญควบคู่กันไปโดยวัดและพระภิกษุสงฆ์จะมีบทบาทในการเป็นสถานที่และเป็นผู้ถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนให้แก่ประชาชนได้นำไปปฏิบัติ กล่าวคือ หลักพุทธธรรมเปรียบเสมือนนโยบายหรือแผนพัฒนา วัดเปรียบเหมือนระบบราชการและพระสงฆ์เปรียบเสมือนข้าราชการเพียงแต่มีแนวทางที่แตกต่างกันแต่เป้าหมายเป็นเอกเช่นเดียวกัน คือการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชนและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคม...

คำถามการวิจัย คือ ผู้วิจัยต้องการทราบงานวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องใดบ้าง มีขอบเขตเนื้อหาการวิจัยอย่างไร ใช้แนวคิดทฤษฎีใดบ้าง และมีระเบียบวิธีวิจัยแบบใดบ้าง เพื่อให้เห็นภาพรวมของการวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ไทยในรอบ 30 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2534-2563 จำนวน 51 เรื่อง แบ่งเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ระยะเวลา 10 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2534-2544 งานวิจัยจำนวน 5 เรื่อง ช่วงที่ 2 ระยะเวลา 10 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2545-2554 งานวิจัยจำนวน 26 เรื่อง ช่วงที่ 3 ระยะเวลา 10 ปี พ.ศ. 2555-2563 งานวิจัยจำนวน 20 เรื่อง ใน 3 ช่วงดังกล่าวได้แบ่งออกเป็น 3 ประเด็น คือ 1) ขอบเขตเนื้อหาวิจัย 2) แนวคิดทฤษฎี 3) ระเบียบวิธีการวิจัย

ผลที่ได้จากการศึกษานอกจากจะเห็นภาพรวมงานวิจัยเกี่ยวกับพระสงฆ์ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันแล้ว งานวิจัยนี้ยังชี้ให้เห็นแนวโน้มและทิศทางของการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ได้อีกด้วย เหนือสิ่งอื่นใด ผลที่ได้จากการศึกษาสามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นประโยชน์

แก่ผู้สนใจ และเป็นแนวทางการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ในอนาคตได้เป็นอย่างดี

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ในรอบ 30 ปี (พ.ศ. 2534-2563)

3. ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยในครั้งนี้ศึกษาการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ในประเทศไทยในระหว่าง ปี พ.ศ. 2534-2563 โดยศึกษาจากบทความงานวิจัยที่ตีพิมพ์ในวารสาร หรือวิทยานิพนธ์

4. วิธีการวิจัย

การสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ในรอบ 30 ปี (พ.ศ. 2534-2563) ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการศึกษาวิจัยไว้ 3 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 รวบรวมข้อมูล เป็นขั้นตอนที่ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นเรื่องการใช้ภาษาเพื่อเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ โดยรวบรวมเป็นบรรณานุกรม โดยผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากฐานข้อมูลบทความงานวิจัยที่เผยแพร่ทางออนไลน์ (Google Scholar) วิทยานิพนธ์ไทย (ThaiLIS)

ขั้นตอนที่ 2 วิเคราะห์ข้อมูล เป็นขั้นตอนที่ผู้วิจัยได้นำเอกสารและงานวิจัยที่ได้รวบรวมไว้ในขั้นตอนที่ 1 มาวิเคราะห์ในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้ 1) ขอบเขตเนื้อหาวิจัย 2) แนวคิด ทฤษฎี และ 3) ระเบียบวิธีการวิจัย โดยวิเคราะห์ในลักษณะของการทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับการถ่ายทอดธรรมของพระสงฆ์ในรอบ 30 ปี (พ.ศ. 2534-2563) โดยรวบรวมเอกสารงานวิจัย ทั้งสิ้น 51 เรื่อง โดยแบ่งเป็น 3 ช่วง โดยอาศัยหลักเกณฑ์ช่วงเวลาถ่ายทอดช่วงละ 10 ปี ในการจำแนก

ขั้นตอนที่ 3 สังเคราะห์องค์ความรู้ เขียนบรรยายผลการศึกษา และสรุปผลการศึกษา

5. ผลการวิจัย

จากการศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ในรอบ 30 ปี (พ.ศ. 2534-พ.ศ. 2563) โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยจากเอกสาร ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากวารสารวิชาการและฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ไทย ในรอบ 30 ปี (พ.ศ. 2534-2563) แบ่งออกเป็น 3 ช่วง ตามช่วงเวลาในการศึกษาวิจัย ดังต่อไปนี้

5.1 ช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2534-2544) จากการศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ จำนวน 5 เรื่อง จำแนกออกเป็น 4 ประเด็น คือ 1) ศึกษาวิธีถ่ายทอดธรรม ได้แก่ วิธีการถ่ายทอดธรรมของหลวงพ่ocha สุภัทโท (ฉมพรี เหล่าวิเศษกุล, 2542) 2) ศึกษาเกี่ยวกับภาษาในการถ่ายทอดธรรม ได้แก่ การศึกษากลไกทางภาษาเทศนาของพระปัญญา นันทภิกขุ และพระพยอม กัลยาโณ (จิราพร เนติธาดา, 2542) 3) ศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดทัศนคติ ได้แก่ แนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ (ศิริภรณ์ บัณฑิตชน, 2540) 4) ศึกษาเกี่ยวกับหลักปรัชญา ได้แก่ ปรัชญาการสื่อสารในรวมสารของพุทธทาสภิกขุ (ปณณช ชุตติมา, 2543) และการศึกษาเชิงวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุเพื่อพัฒนาสังคมไทย (พระมหาสง่า สุภโร (ณ ระนอง), 2536) จะเห็นได้ว่ายังมีการสนใจศึกษาในวงแคบเพียง วิธีการถ่ายทอด ภาษา ทัศนคติและหลักปรัชญาเท่านั้น และเมื่อพิจารณาพระสงฆ์ที่ศึกษามีเพียง 4 รูป ซึ่งถือว่ายังมีจำนวนน้อย ประกอบด้วย หลวงพ่ocha สุภัทโท พระปัญญา นันทภิกขุ พระพยอม กัลยาโณ ท่านพุทธทาสภิกขุ

5.1.1 ด้านขอบเขตเนื้อหาวิจัย จำแนกออกเป็น 4 ประเด็น ได้แก่ 1) ศึกษาหนังสือพระธรรมเทศนา 2) หนังสือรวบรวมชีวประวัติ 3) แถบบันทึกเสียงปาฐกถาธรรม บรรยายธรรม เทศนาธรรม 4) สัมภาษณ์ลูกศิษย์ ประเด็นดังกล่าว ผู้วิจัยมองว่าในช่วงแรก ๆ ของการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์จะมีขอบเขตที่จำกัด อาจเนื่องมาจากยังไม่มีคนสนใจศึกษามากนัก และสื่อวัสดุอุปกรณ์เทคโนโลยียังไม่ทันสมัย จึงยังไม่มีเก็บรวบรวมคำสอนอย่างเป็นระบบ แต่เป็นความสามารถส่วนตัวของพระสงฆ์ในการเก็บรวบรวมข้อมูลคำสอนไว้แต่ก็ยังไม่มาก จึงต้องอาศัยการศึกษาจากประวัติ ตลอดจนพระสงฆ์บางรูปได้มรณภาพไปแล้วจึงได้สนใจทำการศึกษาโดยการสัมภาษณ์จากลูกศิษย์ที่ใกล้ชิด ซึ่งการแสดงความคิดเห็นส่วนบุคคลอาจจะหาความเที่ยงตรงทางข้อมูลได้ยาก กล่าวโดยสรุปในช่วงที่ 1 จะมีขอบเขตการวิจัยที่ยังไม่กว้างขวางมากนัก

5.1.2 ด้านแนวคิดและทฤษฎี จำแนกออกเป็น 3 ประเด็น คือ 1) แนวคิดที่ใช้ศึกษา 2) ทฤษฎีที่ใช้ศึกษา และ 3) ข้อมูลประกอบอื่น ๆ มีรายละเอียดดังนี้ แนวคิดที่ใช้ใน

การศึกษา 8 แนวคิด ได้แก่ แนวคิดของอูลแมน (Ullmann, 1962) แนวคิดของอักมานова (Akhmanova, 1976) แนวคิดเพอร์สัน (Person, 1993) แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญา แนวคิดเกี่ยวกับพุทธปรัชญา แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารความหมายและแนวทางในการศึกษาเรื่องการสื่อสาร แนวคิดการศึกษาการสื่อสารในเชิงปรัชญา

ทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา 6 ทฤษฎี ประกอบด้วยทฤษฎีสัญญาวิทยา ทฤษฎีการเล่าเรื่อง ทฤษฎีความจริง (อภิปรัชญา: Metaphysics และภววิทยา: Ontology) ทฤษฎีความรู้ (ญาณวิทยา: Epistemology) ทฤษฎีคุณค่า (คุณวิทยา Axiology) ทฤษฎีความรู้แนวพุทธจริยธรรมของพุทธศาสนา และ 3) ข้อมูลอื่น ๆ 4 เรื่อง เอกสารภาษาเชิงเปรียบเทียบ การเลือกใช้คำประเภทต่าง ๆ กลไกในการโน้มน้าวใจ แนวทางการจัดการศึกษาไทยในช่วงที่ 1 ซึ่งให้เห็นว่า มีการนำแนวคิดมาศึกษา 8 แนวคิด 6 ทฤษฎีและเอกสารข้อมูลอื่น ๆ ประกอบด้วย 4 เรื่อง ถือว่ายังมีไม่มากและไม่หลากหลายเพียง 18 ประเด็น

5.1.3 ด้านระเบียบวิธีการวิจัย พบว่าช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2534-2544) ระเบียบวิธีวิจัย ได้แก่ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทั้งหมด เน้นการศึกษาแบบบันทึกเสียง ตัวบทเทศน์ การสัมภาษณ์ลูกศิษย์ การวิเคราะห์ข้อมูลใช้รูปแบบการวิเคราะห์เนื้อหาโดยการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

5.2 ช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2545-2554) จากการศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ จำนวน 26 เรื่อง จำแนกออกเป็น 12 ประเด็น คือ 1) ศึกษาวิธีการถ่ายทอดธรรม ได้แก่ การศึกษาวิเคราะห์เทคนิคการสอนของพระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน) (พระมหาสมบัติบุญเรือง, 2545) องค์ประกอบกับวิธีการโน้มน้าวใจในปริเฉทการเขียนของพระพยอม กัลยาโณ (สุชาติ พิบูลย์วรศักดิ์, 2547) กลวิธีการสื่อสารในการบรรยายธรรมะของพระมหาสมปอง ตาลปุตฺโต (บุหงา สุวรรณสังข์, 2553) การศึกษาวิเคราะห์การเทศน์แบบปฏิภาณที่มีลักษณะซับซ้อนของพระสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ (พระนคร ประภัทร, 2546) การศึกษารูปแบบเนื้อหา และวิธีการเทศน์มหาเวชสันตรชาดกในจังหวัดเชียงใหม่ (พระครูสิทธิปัญญาภรณ์ และคณะ, 2550) 2) การใช้วาทศิลป์และกลวิธีทางภาษา ได้แก่ การใช้วาทศิลป์ทางภาษาเพื่อการเผยแผ่ธรรมของ พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี ผ่านสื่อสารมวลชน (สิริลักษณ์ ศรีจินดา, 2553) การศึกษาลีลาการใช้ภาษาและกลวิธีการเขียนของ ว.วชิรเมธี (กาญจนา ปราบปัญจะ, 2553) การศึกษากลไกภาษาเทศนาของพระปัญญา นันทภิกขุ และพระพยอม กัลยาโณ (ณุมพรี เหล่าวิเศษกุล, 2547) 3) ศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดทัศนคติ ได้แก่ นิพพานในทัศนะของพุทธศาสนิกชน (อรรณนิตี ลิ้มปิยมิตร, 2547) แนวคิดเรื่องการทำงานคือ

การปฏิบัติธรรมของท่านพุทธทาส (ศรียุดา อนุวรรณวิภาค, 2551) 4) ศึกษาเกี่ยวกับหลักปรัชญา ได้แก่ การไม่ยึดติดในโลกของการยึดติด: การแนะนำชีวิตตามแนว ว.วชิรเมธี (นเรศ ขนมหัด, 2553) 5) ศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดและบทบาทที่มีต่อการเมืองการปกครอง ได้แก่ แนวคิดและบทบาทของพระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน) ที่มีต่อการเมืองการปกครองไทย (สิริพรรณ ชัยประสงค์สุข, 2551) การสื่อสารทางการเมืองของพระสงฆ์ไทย กรณีศึกษาพระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน) พ.ศ. 2544-2548 (เบญจา มังคละพุกษ์, 2551) พุทธธรรมกับการเมืองและการพัฒนาประชาธิปไตยในทัศนะพุทธทาสภิกขุ (วันทณี พรรณศรี, 2550) การสื่อสารทางการเมืองของพระสงฆ์ไทยกรณีศึกษาพระธรรมวิสุทธิมงคล (เบญจา มังคละพุกษ์, 2551) แนวคิดธัมมิกสังคมนิยมของท่านพุทธทาสภิกขุกับการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย (สมคิด คำบอน, 2552) 6) ศึกษาวิธีปฏิบัติกรรมฐาน ได้แก่ วิธีปฏิบัติกรรมฐานตามหลักพุทธศาสนาเถรวาท กรณีศึกษาวิธีปฏิบัติกรรมฐานตามแนวทางของพระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.9) (พระครูสมุห์ทองล้วน คงพิศ, 2545) 7) ศึกษาภาพสะท้อนสังคม ได้แก่ การวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมล้านนาที่ปรากฏในเพลงลูกทุ่งสาวของเพ็ญศรี ผ่องศรี (บุบผา ยันอินทร์, ปารมินทร์ ปัญญาหาญ, รำพูน ศรีสว่าง, พระมหาสมปอง, เปียกขุนทด, และอารมณ เกิดขันหมาก, 2547) 8) ศึกษาการเผยแผ่ธรรมในสังคมร่วมสมัย ได้แก่ การเผยแผ่ธรรมะในสังคมไทยร่วมสมัย (เกลียวพร พุทธิภิญโญ, 2551) การศึกษาจุดยืนแบบพหุนิยมทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุ (พระมหาอดิเรก เทพนม, 2554) 9) ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อ และวัตถุมงคล ได้แก่ บทบาทของวัตถุมงคลหลวงปู่ทวดในการเป็นที่พึ่งทางใจในสังคมไทยสมัยใหม่ (อุมากรณ์ วงศ์วิสิฐศักดิ์, 2547) อิทธิพลความเชื่อในหลวงพ่อโสธรที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวพุทธ (ศิริพร วิทยุฒิ, 2554) 10) การศึกษาเปรียบเทียบ ได้แก่ การวิเคราะห์สื่อและการสร้างสารที่ใช้การเผยแผ่หลักธรรมทางพุทธศาสนา กรณีศึกษาเปรียบเทียบแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุต กับพระมหาสมปอง ตาลปุตโต (ทิพย์ชล เทพรังสิกุล, 2553) การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการสอน และวิธีการเผยแผ่ธรรมะของพระป่า ศึกษากรณีศิษย์ผู้ได้รับการถ่ายทอดธรรมะจากหลวงพ่อบุชา สุภทโท และหลวงปู่เทสก์ เทสรังสี (พระนพวรรณ ตู่ทอง, 2542) 11) วิเคราะห์คุณค่าผลงาน ได้แก่ การศึกษาวิเคราะห์ผลงานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชพรหมยาน (หลวงพ่อกุญชีสิงดำ) (พระอธิการพรชัย วิชชโย (บุญมา), 2554) 12) ศึกษา ระบบ Internet Broadcast รายการธรรม ได้แก่ การศึกษาการสร้างและความคิดเห็นต่อระบบ Internet Broadcast รายการเทศนาธรรมของหลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน (พระธรรมวิสุทธิมงคล) (มนินทร์ สรรเพชดา, 2548) นับว่าการศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์

ในช่วงที่ 2 มีผู้สนใจศึกษาและขอบเขตกว้างขวางมากขึ้นและมีแนวทางการศึกษาแยกได้ 12 ประเด็นเรียงจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ศึกษาวิธีการถ่ายทอดธรรม ศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดและบทบาทที่มีต่อการเมืองการปกครอง การใช้วาทศิลป์และกลวิธีทางภาษา ศึกษาการเผยแพร่ธรรมในสังคมร่วมสมัย ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อและวัตถุมงคล การศึกษาเปรียบเทียบ ศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดทัศนคติ ศึกษาเกี่ยวกับหลักปรัชญา ศึกษาวิธีปฏิบัติกรรมฐาน ศึกษาภาพสะท้อนสังคม วิเคราะห์คุณค่าผลงาน และ ศึกษาระบบ Internet Broadcast รายการธรรม เมื่อพิจารณาพระสงฆ์ที่ศึกษา 10 รูป เรียงจากมากไปหาน้อยประกอบด้วย พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน) พุทธทาสภิกขุ พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี พระพยอม กัลยาโณ พระปัญญาั่นนทภิกขุ พระมหาสมปอง ตาลปุตโต พระธรรมธีรราชมหามุนี พระราชพรหมยาน (หลวงพ่อกุชฌิมคำ) หลวงปู่ทวด หลวงพ่อโสธร และ พระสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่

สรุปภาพรวมการศึกษาเกี่ยวกับการเผยแพร่ธรรมของพระสงฆ์ในช่วงที่ 2 จำนวน 26 เรื่อง 12 ประเด็นโดยงานวิจัยส่วนใหญ่สนใจศึกษาวิธีการถ่ายทอดธรรมของพระสงฆ์มากที่สุด รองลงมาสนใจศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดและบทบาทที่มีต่อการเมืองการปกครองและการใช้วาทศิลป์และกลวิธีทางภาษา และสนใจศึกษาระบบ Internet Broadcast รายการธรรมน้อยที่สุดและมีแนวโน้มที่จะสนใจศึกษาเกี่ยวกับพระสงฆ์มีการศึกษาค้นคว้าต่อสังคม ภาพสะท้อนสังคม และธรรมร่วมสมัย การศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระสงฆ์และประเด็นอื่น ๆ เพิ่มมากขึ้น และพระสงฆ์ที่สนใจศึกษามากที่สุดคือ พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน) พุทธทาสภิกขุ และพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี ตามลำดับ

5.2.1 ด้านขอบเขตเนื้อหาวิจัย จำแนกออกเป็น 14 ประเด็น ได้แก่ 1) ศึกษาหนังสือพระธรรมเทศนา 2) หนังสือรวบรวมชีวประวัติ 3) แลบบันทึกเสียงปาฐกถาธรรม บรรยายธรรมเทศนาธรรม 4) สัมภาษณ์ลูกศิษย์ 5) สัมภาษณ์พระสงฆ์โดยตรง 6) บันทึกข้อมูลภาคสนาม 7) ข้อมูลสังเกตการณ์ผู้ที่เดินทางมานมัสการจากสถานที่จริง 8) บทเพลงที่เกี่ยวข้อง 9) บทสัมภาษณ์และบทวิจารณ์ผลงาน 10) ข่าวพาดพิง 11) สื่อสิ่งพิมพ์ บทความในคอลัมน์ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร 12) สื่อออนไลน์ เฟซบุ๊ก ทวิตเตอร์ โสมเพจ 13) สื่อมวลชน รายการโทรทัศน์ และรายการวิทยุ รายการเดลิเวอร์รี่ 14) จำลองระบบการสร้างระบบ Internet Broadcast รายการถ่ายทอดธรรม จะเห็นได้ว่าในช่วงที่ 2 ขอบเขตเนื้อหาวิจัยเพิ่มจากช่วงที่ 1 มีความหลากหลายในการศึกษามากขึ้น มีการสัมภาษณ์พระสงฆ์โดยตรง การลงภาคสนาม การสังเกตการณ์ ตลอดจนบทเพลง บทสัมภาษณ์บทวิจารณ์ ข่าวพาดพิงซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเปิด

กว้างในการศึกษาในหลายๆแบบ รวมทั้งการพัฒนาทางเทคโนโลยีมากขึ้นทำให้มีการศึกษาจากสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อมวลชนและสื่อออนไลน์มากขึ้น นอกจากนั้นยังมีการจำลองสถานการณ์ในการศึกษาทำให้ได้ข้อมูลจำลองระบบการสร้างระบบ Internet Broadcast รายการถ่ายทอดธรรม ที่ตรงกับความจริงมากที่สุด

5.2.2 ด้านแนวคิดและทฤษฎี จำแนกออกเป็น 3 ประเด็น คือ 1) แนวคิดที่ใช้ศึกษา 2) ทฤษฎีที่ใช้ศึกษา และ 3) ข้อมูลประกอบอื่น ๆ มีรายละเอียดดังนี้ 1) แนวคิดที่ใช้ศึกษา 25 แนวคิดประกอบด้วย แนวคิดทางพุทธศาสนาหรือพุทธปรัชญา แนวคิดกระบวนการสื่อสาร (Communication Process) แนวคิดการสื่อสารทางการเมือง (Political Communication) แนวคิดการศึกษาวิเคราะห์ด้านการใช้โหวตในการเทศน์ แนวคิดการวิเคราะห์ทางศิลปวิทยา ภาษา แนวคิดเรื่องการวิเคราะห์สื่อ แนวคิดทฤษฎีประสิทธิภาพของสื่อ แนวคิดของอัลแมน (Ullmann, 1962) แนวคิดของอักมานโนวา (Akhmanova, 1976) แนวคิดเพอร์สัน (Person, 1993) แนวความคิดทางการเมือง แนวคิดทฤษฎีกาเนตรัฐ แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทและบทบาทที่เกี่ยวข้องกับการเมือง แนวคิดคลังหลวง แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการสื่อสาร แนวคิดเกี่ยวกับการพูดในที่ชุมชน แนวคิดการเผยแผ่ธรรมในพระพุทธศาสนา แนวคิดประชาธิปไตย แนวคิดยุคคลาสสิก แนวคิดอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ แนวคิดสังคมนิยม แนวคิดว่าด้วยการพัฒนา แนวคิดธรรมาธิปไตย แนวคิดธัมมิกประชาธิปไตย แนวคิดธัมมิกสังคมนิยม 2) ทฤษฎีที่ใช้ศึกษา 12 ทฤษฎี ประกอบด้วย ทฤษฎีการสื่อสารสองจังหวะ (Two-step Flow Theory) ทฤษฎีการสร้างอารมณ์ขัน ทฤษฎีวิเคราะห์ ทฤษฎีชาติพันธุ์วรรณาแห่งการสื่อสาร ทฤษฎีภาษาศาสตร์สังคม และวัจนลีลาศาสตร์ ทฤษฎีปริศนาวิเคราะห์ ทฤษฎีจิตวิทยาการเมือง ทฤษฎีการศึกษาโครงสร้างของสังคม ทฤษฎีความเชื่อทัศนคติ ความคิด ความรู้สึก ทฤษฎีการเขียน อาทิ บทความ หนังสือ เอกสารสิ่งพิมพ์ ทฤษฎีในทัศนะทางศาสนาของจอห์น อิก ทฤษฎีการสื่อสารสองจังหวะ และ 3) ข้อมูลประกอบอื่น ๆ 30 รายการ ประกอบด้วย เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับองค์ประกอบการสอนและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า หลักการเรียนรู้ การเข้าใจ ซึ่งเป็นสัมฤทธิ์ผลทางการสอน 7 ประการ เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับลีลา (Style) การใช้ภาษา กลวิธีการเขียน การนำเสนอธรรมะ กลวิธีการสื่อสารในการบรรยายธรรม เอกสารความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับระบบ Internet Broadcast ระบบเครือข่ายมัลติมีเดีย การรับส่งไฟล์ข้อมูลในระบบเครือข่ายเทคโนโลยี บรอดแบนด์ (Broadband Technology) เทคโนโลยีมัลติมีเดีย โปรแกรมในการรับชมการถ่ายทอดสดผ่านระบบเครือข่ายอินเทอร์เน็ต เว็บไซต์ โครงสร้างการเทศน์ กลวิธีการนำเสนอธรรมะ สถานการณ์สื่อสารการแสดง

ธรรมเทศนา ลักษณะคัมภีร์ที่ใช้เทศน์ของล้านนา ประวัติความเป็นมาของรายการเทศนาธรรม โดยใช้ระบบ Internet Broadcast ผ่าน www.Luangta.com เอกสารเกี่ยวกับการเทศน์มหาชาติ วิธีปฏิบัติกรรมฐานตามหลักฐานทางพระพุทธศาสนา สภาพชีวิตความเป็นอยู่วัฒนธรรมและประเพณีของล้านนา พระไตรปิฎกอักษร ไทย ภาษาบาลี และภาษาไทย เอกสารทางวิชาการพุทธวิธีการสอน การเผยแผ่พุทธธรรม เอกสารการเมือง ความคิดทางการเมือง ประชาธิปไตย ภาษาความคิด ภาษาคน ภาษาธรรม กระบวนการสื่อสาร การสื่อสารทางการเมือง พุทธธรรมที่พึงประสงค์ในสังคมไทยปัจจุบัน จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่างานวิจัยในช่วงที่ 2 จะมีการใช้แนวคิด และทฤษฎีที่หลากหลายมากขึ้น มีข้อมูลเอกสารประกอบการศึกษาที่แตกต่างจากช่วงที่ 1 มาก มีการศึกษาเกี่ยวกับสภาพสังคม ชุมชน การเมือง ระบบอินเทอร์เน็ต มาประกอบ จะเห็นว่าในอนาคตมีแนวโน้มในการศึกษาเพิ่มมากยิ่งขึ้น

5.2.3 ด้านระเบียบวิธีการวิจัย พบว่าระเบียบวิธีวิจัย ได้แก่ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทั้งหมดโดยใช้การวิเคราะห์ด้วยบทเทศน์เป็นหลัก เน้นการวิจัยเอกสารและใช้การสัมภาษณ์ (Interview) การทดลองสร้างระบบ Internet Broadcast แบบสอบถาม การวิเคราะห์ข้อมูลใช้รูปแบบการวิเคราะห์เนื้อหาโดยการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

5.3.1 ช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2555-2563) จากการศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ จำนวน 20 เรื่อง จำแนกออกเป็น 7 ประเด็น คือ 1) ศึกษาวิธีการถ่ายทอดธรรม ได้แก่ วิเคราะห์รูปแบบการแปลเทศน์มหาชาติของพระครูวินัยธรมานพ ปาละพันธ์ (พระวีรศักดิ์ สุขน้อย, 2558) รูปแบบและกระบวนการเผยแผ่ธรรมะของ ว.วชิรเมธี (พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี) (พระพิชญ วทพัฒนโม (พุทธพัฒนานนท์), 2558) กระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทยของพระสงฆ์ไทยในประเทศอินเดีย-เนปาล (พระครูสิริปริยัตยานุศาสน์, 2555) 2) การใช้วาทีศิลป์และกลวิธีทางภาษา ได้แก่ การวิเคราะห์ประโยคบอกเล่าเชิงวัจนปฏิบัติศาสตร์ และรูปแบบการเขียนหนังสือธรรมะ: กรณีศึกษางานเขียนชุดธรรมะประยุกต์ สำหรับคนรุ่นใหม่ของ ว.วชิรเมธี (จันทร์จิรา จูลาภา, 2552) วิเคราะห์เนื้อหาและวิธีการนำเสนอธรรมะผ่านสื่อ พระมหาสมปอง ตาลปุตโต (อาภินันท์ ศรีมา, 2556) อุปถัมภ์กับธรรมะของพุทธศาสนิกชน (สิริมา เชียงขาวไว, 2556) การตีความหลักคำสอนของพุทธศาสนิกชนตามหลักอรรถปริวรรตศาสตร์ของพอล ริเคอร์กับพระพุทธศาสนาเถรวาท (สงวน หล้าโพทนัน, พระครูวินัยธรอำนาจ พลบุญ, พระมหาภักขวิชร์ เขมทสสี, วรเวช ศิริประเสริฐศรี, สิริภาพ สอนดง, โยโสธรา ศิริประภากร, 2556) กลวิธีการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรมของพุทธศาสนิกชน : กรณีการสอน “อิทัปปัจจยตา” (ธรรมปพร หงส์ทอง,

2557) ท่วงทำนองทางภาษาและกลวิธีการถ่ายทอดธรรมะ ในงานเขียนของพระมหาสมปอง ตาลปุตโต (สรญา นวลศิริ, 2560) กลวิธีการนำเสนอเนื้อหาเพื่อสื่อแนวคิดในพุทธธรรมของพระราชพรหมยาน (หลวงพ่อกุศลิ่งดำ) วัดท่าซุง จังหวัดอุทัยธานี (อดิสรณ์ ประทุมถิ่น, 2563) 3) การวิเคราะห์ทัศนะ ได้แก่ การวิเคราะห์นิพพานในทัศนะของพุทธศาสนิกชนตามแนวคัมภีร์พระพุทธานุญาต (พระมหาพุทธวิเศษ ญาณธัญญ์ (สุวรรณรัตน์), 2561) วิธีสู่สันติภาพตามแนวปณิธานของพุทธศาสนิกชน (พุกษา สุขธรรม, 2557) แนวคิดเรื่อง ตัวกู ในทัศนะของพุทธศาสนิกชน (พระมหาสราวุธ โพธิ์ศรีขาม, 2562) 4) วิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติ ได้แก่ ศึกษาวิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติกัมมัฏฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวทางพระพุทธานุญาต (พระมหาอภิวัฒน์ ธมฺมโชโต (รักษาเคน), 2558) ศึกษาวิปัสสนาภาวนาตามแนวของพระครูภาวนานุศาสตร์ (แน ธมฺมธโร) (พระครูนิวิฐธรรมานุยุต (เสถียร ถาวโร), 2558) 5) การจัดการสื่อธรรมะ ได้แก่ การจัดการสื่อธรรมะของพุทธศาสนิกชนใน วัดอุโมงค์ (สวนพุทธธรรม) (ธนพนธ์ เชื้อตระกูล, 2556) การพัฒนารูปแบบการจัดการสารสนเทศประวัติและผลงานพุทธศาสนิกชน เพื่อการบริการและเผยแพร่สารสนเทศ (เล่ม 1) (ธนิศา สุขขารมย์, 2560) 6) การศึกษาเปรียบเทียบ ได้แก่ การศึกษาเชิงเปรียบเทียบการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามแนวคิดของพุทธศาสนิกชนกับ ฟรีดริชฟคาปรั้า (เอก โกไศยกานนท์, 2557) การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความตายตามทัศนะของพุทธศาสนิกชน และอัลแบร์ กามูส์ (พระอุดร ฐานรโต (กิ่งแก้ว), 2557) 7) การนำไปประยุกต์ใช้ ได้แก่ การประยุกต์ใช้หลัก 5 ดี ของพุทธศาสนิกชนเพื่อการแนะแนวส่วนตัวและสังคมสำหรับการพัฒนาตน (สมเจตน์ ผิวทองงาม, 2563)

สรุปภาพรวมในการศึกษาเกี่ยวกับการเผยแพร่ธรรมของพระสงฆ์ในช่วงที่ 3 จำนวน 20 เรื่อง โดยงานวิจัยส่วนใหญ่สนใจศึกษาการใช้วาทีศิลป์และกลวิธีทางภาษามากที่สุด รองลงมาสนใจศึกษา ศึกษาวิธีการถ่ายทอดธรรม และการวิเคราะห์ทัศนะ วิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติ การจัดการสื่อธรรมะ การศึกษาเปรียบเทียบ และการนำไปประยุกต์ใช้ ตามลำดับ

5.3.1 ด้านขอบเขตเนื้อหาวิจัย แบ่งเป็น 11 ประเด็น ได้แก่ 1) ศึกษาหนังสือพระธรรมเทศนา ธรรมโฆษณ์ 2) หนังสือรวบรวมชีวประวัติ 3) แถบบันทึกเสียงปาฐกถาธรรม บรรยายธรรมเทศนาธรรม 4) เทศน์มหาชาติ 5) สัมภาษณ์พุทธศาสนิกชน 6) บันทึกข้อมูลภาคสนาม 7) พระไตรปิฎก อรรถกถา 8) สื่อสิ่งพิมพ์ บทความในคอลัมน์ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร 9) สื่อออนไลน์ เฟซบุ๊ก ทวิตเตอร์ โสมเพจ 10) สื่อมวลชน รายการโทรทัศน์ และรายการวิทยุ 11) รายการเดลิเวอรี่ จะเห็นว่าในช่วงที่ 3 ขอบเขตเนื้อหาวิจัยเพิ่มจากช่วงที่ 2 มีการสัมภาษณ์

พุทธศาสนิกชน พระไตรปิฎก อรรถกถา ธรรมโฆณัม เทศน์มหาชาติ แต่ไม่มีการสัมภาษณ์ลูกศิษย์ สัมภาษณ์พระสงฆ์ตัวจริง อาจเพราะการเข้าถึงข้อมูล ประวัติ ผลงาน คำสอน ได้ง่ายขึ้นผ่านระบบ เทคโนโลยี ทำให้เห็นว่าแนวโน้มในอนาคตด้านขอบเขตการศึกษาจะมุ่งไปทางสื่อออนไลน์ เพราะสะดวกแก่ผู้สนใจศึกษาและตอบสนองความสนใจได้ทุกรูปแบบเหมือนการลงพื้นที่จริง แต่ประหยัดทั้งเวลา ปังจัยและไม่ต้องเดินทาง

5.3.2 ด้านแนวคิดและทฤษฎี จำแนกออกเป็น 3 ประเด็น คือ 1) แนวคิดที่ใช้ศึกษา 2) ทฤษฎีที่ใช้ศึกษา และ 3) ข้อมูลประกอบอื่น ๆ มีรายละเอียดดังนี้ 1) แนวคิดที่ใช้ศึกษา 15 แนวคิดประกอบด้วย แนวคิดและเทคนิคการเผยแผ่ธรรม แนวคิดการวิเคราะห์เนื้อหา แนววัฒนธรรมศึกษา (Cultural Approach) แนวคิดทางการสื่อสาร พุทธศาสนากับการสื่อสาร แนวคิดแนวอรรถศาสตร์ปริชานและวัจนปฏิบัติศาสตร์ แนวคิดด้านพุทธศาสนา แนวคิดเกี่ยวกับมงคล 38 ประการ แนวคิดเกี่ยวกับการเจริญกรรมฐาน แนวคิดเกี่ยวกับนิพพาน แนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ แนวคิดทฤษฎีหลัก-พุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการบริการ และเผยแผ่สารสนเทศ แนวคิดของฟรีดโจฟ คาปรัว ทศนะเรื่องความตายของพุทธทาส 2) ทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา 15 ทฤษฎี ประกอบด้วย ทฤษฎีวัจนปฏิบัติศาสตร์ ทฤษฎีวาทกรรม ทฤษฎีพุทธวิธีการสอน ทฤษฎีการวิเคราะห์วรรณกรรม ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ ทฤษฎีการโน้มน้าวใจ ทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์ ทฤษฎีการสื่อสาร ทฤษฎีการใช้ภาษา ทฤษฎีการเขียน ทฤษฎีหลักการตีความของพระพุทธานุสาเถรวาท หลักอรรถปริวรรตศาสตร์ของพอล ริเคอร์ ทฤษฎีพัฒนาตนตามหลัก 5 ดีของพุทธทาสภิกขุ ทฤษฎีหลักการเผยแผ่พระศาสนาของพระพุทเจ้า และ 3) ข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง 10 เรื่อง ได้แก่ พระไตรปิฎก ภาษาบาลี-ไทย คัมภีร์พระพุทธานุสาเถรวาท วิปัสสนาภาวนาในพระพุทธานุสาเถรวาท หลักการและวิธีปฏิบัติวิปัสสนาในคัมภีร์พระพุทธานุสาเถรวาท รูปแบบและวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาในประเทศไทย รูปแบบการสอนและวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

5.3.3 ด้านระเบียบวิธีการวิจัย พบว่าระเบียบวิธีวิจัย ได้แก่ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทั้งหมด โดยใช้การวิเคราะห์ตัวบทเทศน์เป็นหลัก เน้นการวิจัยเอกสาร และใช้การสัมภาษณ์ (Interview) การสังเกตการณ์ แบบสอบถาม การเก็บข้อมูลผ่านสื่อออนไลน์ การวิเคราะห์ข้อมูลใช้รูปแบบการวิเคราะห์เนื้อหาโดยการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

จากการสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ในรอบ 30 ปี (พ.ศ. 2534-2563) พบว่า งานวิจัยเกี่ยวกับการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ของทั้ง 3 ช่วง มีความแตกต่างกันในบางส่วน และบางสํานักก็คล้ายคลึงกันไปทำนองเดียวกัน กล่าวคือ แหล่งข้อมูลที่ผู้วิจัยศึกษา ช่วงที่ 1 ช่วงที่ 2 และ 3 จะคล้ายกัน คือ ตัวบทที่ศึกษาจะเป็นหนังสือธรรมะที่เป็นผลงานหนังสือชีวประวัติ แดบบันทึกเทศนาธรรมนำมาถอดเสียง แต่ก็มี ความแตกต่างกันกล่าวคือ ในช่วงที่ 1 จะมีการสัมภาษณ์ลูกศิษย์เนื่องจากพระสงฆ์มรณภาพ ในช่วงที่ 2 และ 3 จะมีการสัมภาษณ์จากพระสงฆ์โดยตรง สัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง สื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ แผ่นป้ายธรรมะ ภาพพุทธประวัติ จากหินสลัก ปูนปั้น โสตรธรรม และมีแหล่งข้อมูลจากบทความในคอลัมน์ ทางหนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร รายการวิทยุ โทรทัศน์ และสื่อใหม่ เช่น เฟซบุ๊ก และทวิตเตอร์ สอดคล้องกับพระครูสังฆรักษ์พิทยา ญาณธโร (ปิยวรากุล) (2561, น.120) กล่าวว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับสังคมดิจิทัลของพระสงฆ์ไทย ผ่านทางช่องทางเฟซบุ๊ก (Facebook) ยูทูบ (Youtube) เว็บไซต์ (Website) ใช้การอัปโหลดรูปภาพ วิดีโอและการตอบปัญหาเป็นไปในรูปแบบสื่อมัลติมีเดีย

ด้านแนวคิดทฤษฎีและเอกสารที่เกี่ยวข้อง มีการเพิ่มแนวคิดทฤษฎีและเอกสารประกอบการวิจัยเพิ่มมากขึ้นในแต่ละช่วง กล่าวคือ ในช่วงที่ 1 มีการใช้ เพียง 2-3 ทฤษฎีในการวิเคราะห์แต่ละเรื่อง เช่น ทฤษฎีสัญญาวิทยาและทฤษฎีการเล่าเรื่อง แนวคิดของอุลแมน (Ullmann, 1962) แนวคิดของอัคมานโนวา (Akhmanova, 1976) แนวคิดเพอร์สัน (Person, 1993) ในช่วงที่ 2 มีการใช้แนวคิด ทฤษฎีและการศึกษาเอกสารที่หลากหลายและเจาะลึกเพิ่มมากยิ่งขึ้น เช่น ทฤษฎีการสร้างอารมณ์ขัน ทฤษฎีวิจันวิเคราะห์ ทฤษฎีชาติพันธุ์วรรณาแห่งการสื่อสาร ทฤษฎีภาษาศาสตร์สังคมและวัจนลีลาศาสตร์ ทฤษฎีปริเฉทวิเคราะห์ แนวคิดการวิเคราะห์วาทศิลป์ทางภาษา แนวคิดเรื่องการวิเคราะห์สื่อ และแนวคิดทฤษฎีประสิทธิภาพของสื่อ แนวคิดการศึกษาวิเคราะห์ด้านการใช้โวหารในการเทศน์ด้านโครงสร้างการเทศน์ ด้านกลวิธีการนำเสนอธรรมะ สถานการณ์สื่อสารการแสดงธรรมเทศนา ลักษณะคัมภีร์ที่ใช้เทศน์ของล้านนา แนวคิดเกี่ยวกับการพูดในที่ชุมชน แนวคิด เอกสารเกี่ยวกับการเทศน์มหาชาติ เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับลีลา (Style) การใช้ภาษา กลวิธีการเขียน การนำเสนอธรรมะ ในช่วงที่ 3 มีการใช้แนวคิด ทฤษฎีที่หลากหลายเพิ่มมากขึ้นในการสังเคราะห์งานวิจัยแต่ละเรื่อง เช่น ทฤษฎีวิจันปฏิบัติศาสตร์ ทฤษฎีวาทกรรม ทฤษฎีพุทธวิธีการสอน ทฤษฎีการวิเคราะห์วรรณกรรม ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ ทฤษฎีการโน้มน้าวใจ ทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์ ทฤษฎีการสื่อสาร ทฤษฎีการใช้ภาษา ทฤษฎีการเขียน ทฤษฎีโครงสร้าง

หน้าที่ การศึกษาอุปลักษณะตามแนวบรรพชาสตร์ปริชาน และวัจนปฏิบัติศาสตร์ แนวคิดและเทคนิค การเผยแพร่ธรรม การวิเคราะห์เนื้อหาแนววัฒนธรรมศึกษา (Cultural Approach) แนวคิดทางการสื่อสารพุทธศาสนากับการสื่อสาร หลักอรรถปริวรรตศาสตร์ของพอล ริเคอร์ แนวคิดด้านพุทธศาสนา แนวคิดเกี่ยวกับมงคล 38 ประการ แนวคิดเกี่ยวกับการเจริญกรรมฐาน แนวคิดเกี่ยวกับนิพพาน และเอกสารกลวิธีการนำเสนอเนื้อหา ประกอบด้วย ลักษณะเด่นของกลวิธีการนำเสนอเนื้อหา ความหมายของภาพพจน์ ภาพพจน์และความเปรียบ กลวิธีการนำเสนอเนื้อหาพุทธธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งการใช้แนวคิด ทฤษฎี และเอกสารที่เกี่ยวข้องที่หลากหลายทั้งในและต่างประเทศ จะทำให้ผลงานวิจัยมีความน่าเชื่อถือมากขึ้น

ด้านระเบียบวิธีการวิจัย พบว่าทั้ง 3 ช่วง (พ.ศ. 2534 – 2563) ระเบียบวิธีวิจัย ได้แก่ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทั้งหมด โดยใช้การวิเคราะห์ด้วยบทเทศน์ คำสอน ธรรมบรรยาย พระไตรปิฎก วรรณกรรมเป็นหลัก เน้นการวิจัยเอกสารและใช้การสัมภาษณ์ (Interview)

จากการศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับการเผยแพร่ธรรมะของพระสงฆ์ในรอบ 30 ปี (พ.ศ. 2534-2563) จะเห็นได้ว่างานทางด้านการเผยแพร่ธรรมของพระสงฆ์นั้นมีการพัฒนาการมากขึ้นตามยุคสมัยทำให้สามารถเรียนรู้ได้ถึงลักษณะของเผยแพร่ธรรมในรูปแบบต่าง ๆ ที่แตกต่างกันออกไป เช่น ด้านการใช้ภาษา ด้านการเผยแพร่ธรรม ด้านการเมือง ด้านการบำรุงศาสนา ด้านคุณค่า ด้านการนำไปประยุกต์ใช้ ด้านการเปรียบเทียบ ด้านการสื่อสาร ด้านช่องทางการสื่อสาร ฯลฯ มีความต้องการศึกษาทั้งลึกและกว้าง มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น สามารถที่จะนำความรู้ที่ได้ไปใช้ประโยชน์แก่ผู้สนใจทั่วไป และแนวโน้มในอนาคตจะเป็นธรรมรูปแบบออนไลน์ จะมีผู้สนใจศึกษามากขึ้นเพราะสามารถเข้าถึงได้ทุกที่ ได้ง่าย สะดวก รวดเร็ว ธรรมต้องเข้าถึงได้ง่าย ผ่านคลายและนำไปประยุกต์ใช้ได้จริง ดังข่าวทางมติชนออนไลน์ เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2564 รายงานว่า “เรียกว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ถูกพูดถึงแพร่หลายในวงกว้าง เมื่อพระมหาไพรวัลย์ วรวณฺโณ และพระมหาสมปอง ตาลปุตฺโต ได้ออกมาไลฟ์สดสนทนา สอดแทรกธรรมะ ทางเฟซบุ๊ก และมีผู้เข้าชมไลฟ์สดพร้อมกันถึง 2.1 แสนคน และกลายเป็นที่พูดถึงในทวิตเตอร์ #พระมหาสมปอง #พระมหาไพรวัลย์ ขึ้นอันดับ 1 และ 2 ในทวิตเตอร์ ที่มีคนเข้าไปติดตามพูดคุยมากถึง 1 ล้านครั้งในแต่ละคำ ด้วยการพูดคุยที่เข้าถึงง่าย และทำให้หลายคนมีรอยยิ้ม” (มติชนออนไลน์, 2546)

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา ปราบปัญจะ. (2553). การศึกษาลีลาการใช้ภาษาและกลวิธีการเขียนของ ว.วชิรเมธี. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพมหานคร.
- เกลียวพร พุทธิภิธัญ. (2551). การเผยแพร่ธรรมะในสังคมไทยร่วมสมัย : ศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมของ ว.วชิรเมธี และดังตฤณ. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหิดล, กรุงเทพมหานคร.
- จิราพร เนติธาดา. (2542). วิธีการถ่ายทอดธรรมของหลวงพ่อบุญชู สุนทรโวหาร. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- จันทร์จิรา จุลาภา. (2552). การวิเคราะห์ประโยคบอกเล่าเชิงวัจนปฏิบัติศาสตร์และรูปแบบการเขียนหนังสือธรรมะ: กรณีศึกษางานเขียนชุดธรรมะประยุกต์ สำหรับคนรุ่นใหม่ของ ว.วชิรเมธี. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- ณุมพรี เหล่าวิเศษกุล. (2542). การศึกษากลไกทางภาษาเทศนาของพระปัญญา นันทภิกขุ และพระพยอม กัลยาโณ. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- ณุมพรี เหล่าวิเศษกุล. (2547). การศึกษากลไกทางภาษาเทศนาของพระปัญญานันทภิกขุ และพระพยอม กัลยาโณ. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- ดิเรกธรณ์ บัณฑิตชน. (2540). แนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, จังหวัดเชียงใหม่.
- ทิพย์ชล เทพรังษิวิกุล. (2553). การวิเคราะห์สื่อและการสร้างสารที่ใช้การเผยแพร่หลักธรรมทางพุทธศาสนากรณีศึกษาเปรียบเทียบ แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด กับ พระมหาสมปอง ตาลปุตโต (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- ธณิศา สุขขารมย์. (2560). การพัฒนารูปแบบการจัดการสารสนเทศประวัติและผลงานพุทธทาสภิกขุ เพื่อการบริการและเผยแพร่สารสนเทศ (เล่ม 1). (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, จังหวัดนนทบุรี.

- ธนพนธ์ เชื้อตระกูล. (2556). *การจัดการสื่อธรรมะของพุทธศาสนิกชนใน วัดอุมงค์ (สวนพุทธธรรม)*.
(วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, จังหวัดเชียงใหม่.
- ธรรณพร หงส์ทอง. (2557). *กลวิธีในการใช้ภาษาในการเผยแผ่พุทธธรรมของพุทธศาสนิกชน : กรณี
การสอน “อิทัปปัจจยตา”*. (วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,
กรุงเทพมหานคร.
- นเรศ ขนมหัด. (2553). *การไม่ยึดติดในโลกของการยึดติด: การแนะแนวชีวิตตามแนว ว.วชิรเมธี*.
(วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, จังหวัดเชียงใหม่.
- บุบผา ยันอินทร์; ปารมินทร์ ปัญญาหาญ; ราฟูน ศรีสว่าง; พระมหาสมปอง เปียกขุนทด;
อารมณ เกิดขันหมาก. (2547). *การวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมล้านนาที่ปรากฏในเพลง
ลูกทุ่งสาวของเพ็ญศรี ผ่องศรี*. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยนเรศวร,
จังหวัดพิษณุโลก.
- บุหงา สุวรรณสังข์. (2553). *กลวิธีการสื่อสารในการบรรยายธรรมะของพระมหาสมปอง ตาลปุตฺโต*.
(วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหิดล, กรุงเทพมหานคร.
- เบญจา มังคะพลกษ. (2551). *การสื่อสารทางการเมืองของพระสงฆ์ไทยกรณีศึกษาพระธรรม-
วิสุทธิมงคล*. (วิทยานิพนธ์บัณฑิต) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- บุญยณัฐ ชุตินา. (2543). *ปรัชญาการสื่อสารในธรรมสารของพุทธศาสนิกชน*. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต)
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- พุกษา สุขธรรม. (2557). *วิธีสู่สันติภาพตามแนวปณิธานของพุทธศาสนิกชน*. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต)
มหาวิทยาลัยมหิดล, กรุงเทพมหานคร.
- พระครูนิวาสธรรมขันธ์ (เสถียร ถาวโร). (2558). *ศึกษาวิปัสสนาภาวนาตามแนวของพระครูภาวนา-
นุศาสตร์ (แน ธมฺมธโร)*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- พระครูสมุทรทองล้วน คงพิศ. (2545). *วิธีปฏิบัติกรรมฐานตามหลักพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษา
วิธีปฏิบัติกรรมฐานตามแนวทางของพระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.9)*.
(วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยขอนแก่น, จังหวัดขอนแก่น.
- พระครูสังฆรักษ์พิทยา ญาณธโร (ปิยวรากุล). (2561). *ศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย
ยุคดิจิทัล*. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.

- พระครูสิทธิปัญญารักษ์ และคณะ. (2550). การศึกษารูปแบบ เนื้อหา และวิธีการเทศน์มหาชาติ
เวสสันดรชาดกในจังหวัดเชียงใหม่. (วิทยานิพนธ์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม-
แห่งชาติ) กระทรวงวัฒนธรรม, กรุงเทพมหานคร.
- พระครูสิริปริยัตยานุศาสตร์. (2555) กระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทยของ
พระสงฆ์ไทยในประเทศอินเดีย-เนปาล. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหา-
จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่, จังหวัดเชียงใหม่
- พระนคร ปริงฤทธิ์. (2546). การศึกษาวิเคราะห์การเทศน์แบบปฏิภาณที่มีลักษณะซับซ้อนของ
พระสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
จังหวัดเชียงใหม่.
- พระนพวรรณ ตั้ทอง. (2542). การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการสอน และวิธีการเผยแผ่ธรรมะของ
พระป่า : ศึกษากรณีศิษย์ผู้ได้รับการถ่ายทอดธรรมะจากหลวงพ่อบุชา สุภทัต และหลวงปู่
เทสก์ เทสรังสี. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหิดล, กรุงเทพมหานคร.
- พระพิชญ วุฒินธมโม (พุทธพัฒนานันท์). (2558). รูปแบบและกระบวนการเผยแผ่ธรรมะของ
ว. วชิรเมธี (พระมหาภูติชัย วชิรเมธี). (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง-
กรณ์ราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- พระไพศาล วิสาโล. (2555). พุทธศาสนาในประเทศไทย หนึ่งจุดหมายหลายหนทาง. สืบค้นจาก
<https://visalo.org/article/budThai.htm>
- พระมหาสง่า สุภโร (ณ ระนอง). (2536). การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปรัชญาการศึกษาของพุทธทาสภิกขุ
เพื่อพัฒนาสังคมไทย. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- พระมหาสมบัติ บุญเรือง. (2545). การศึกษาวิเคราะห์เทคนิคการสอนของพระธรรมวิสุทธิมงคล
(บัว ญาณสมปนฺโน). (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- พระมหาสราวุธ โพธิ์ศรีงาม. (2562). แนวคิดเรื่อง ตัวกู ของกู ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ.
(วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- พระมหาอดิเรก เทพนม (2554) การศึกษาจุดยืนแบบพหุนิยมทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุ.
(วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหิดล, กรุงเทพมหานคร.

- พระมหาอภิวัฒน์ ธมฺมโชโต (รักษาเคน). (2558). *ศึกษาวิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติกัมมัฏฐานของ หลวงปู่มั่น ฐิตตโต ตามแนวทางพระพุทธศาสนา*. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- พระวีรศักดิ์ สุขน้อย. (2558). *วิเคราะห์รูปแบบการหล่อเทคนัมहाชาติของพระครูวินัยธรมานพ ปาละพันธ์*. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, จังหวัดสุรินทร์.
- พระอธิการพรชัย วิชชโย (บุญมา). (2554). *การศึกษาวิเคราะห์ผลงานด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ของพระราชพรหมยาน (หลวงพ่อกุชชีสิงคำ)*. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- พระอุดร ฐานรโต (กิ่งแก้ว). (2557). *การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความตายตามทัศนะของพุทธศาสนา- ภิคุและอัลแบร์ กามูส์*. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- มติชนออนไลน์. (2564). ‘ธรรมะ’ ไม่ได้มีไว้แค่เทศน์ให้ฟัง. สืบค้นจาก https://www.matichon.co.th/education/religious-cultural/news_2924196
- มนินทร์ สรรเพชดา. (2548). *การศึกษาการสร้างและความคิดเห็นต่อระบบ Internet Broadcast รายการเทศนาธรรมของหลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน (พระธรรมวิสุทธิมงคล)*. (วิทยานิพนธ์ มหาบัณฑิต) สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ, กรุงเทพมหานคร.
- รัชดา ลาภใหญ่ (2557) *วรรณกรรมคำสอนในปาฐกถาธรรมของพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต)*. (วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- วิกิพีเดียสารานุกรมเสรี. (2564). “ศาสนาในประเทศไทย” (ออนไลน์). สืบค้นจาก <https://th.wikipedia.org/wiki/>
- วันทณีย์ พรรณศรี. (2550). *พุทธธรรมกับการเมืองและการพัฒนาประชาธิปไตยในทัศนะพุทธศาสนา- ภิคุ*. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, จังหวัดมหาสารคาม.
- ศิริพร วัยวุฒิ. (2554). *อิทธิพลความเชื่อในหลวงพ่อโสธรที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวพุทธ*. (วิทยานิพนธ์ มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- ศรียุดา อนรรธนะวิภาค. (2551). *แนวคิดเรื่องการทำงานคือการปฏิบัติธรรมของท่านพุทธทาส*. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.

- สงวน หล้าโพนทัน ; พระครูวินัยธรอำนาจ พลบุญโญ ; พระมหาภักขุวัชร เขมทสสี ; วรเวช ศิริ-
ประเสริฐศรี ; สิริภพ สวนตง ; ยโสธรา ศิริประภากร. (2556). การตีความหลักคำสอนของ
พุทธทาสภิกขุตามหลักอรรถปริวรรตศาสตร์ของพอล ริเคอร์กับพระพุทธศาสนาเถรวาท.
(วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
สมคิด คำบอน. (2552). แนวคิดธัมมิกสังคมนิยมของท่านพุทธทาสภิกขุกับการพัฒนาประชาธิปไตย
ของไทย. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, กรุงเทพมหานคร.
สรญา นวลศิริ. (2560). ท่วงทำนองทางภาษาและกลวิธีการถ่ายทอดธรรมะ ในงานเขียนของ
พระมหาสมปอง ตาลปุตโต. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่,
จังหวัดเชียงใหม่.
- สิริพรรณ ชัยประสงค์สุข. (2551). แนวคิดและบทบาทของพระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว
ญาณสัมปันโน) ที่มีต่อการเมืองการปกครองไทย. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต)
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, กรุงเทพมหานคร.
- สิริมา เชียงเขาวัว. (2556). อุปถัมภ์กับธรรมะของพุทธทาสภิกขุ. (วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต)
มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพมหานคร.
- สิริลักษณ์ ศรีจินดา. (2553). การใช้วาทศิลป์ทางภาษาเพื่อการเผยแผ่ธรรมของพระมหาวิมลชัย
วชิรเมธี ผ่านสื่อสารมวลชน. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
กรุงเทพมหานคร.
- สุชาติ พิบูลย์วรศักดิ์. (2547). องค์ประกอบกับกลวิธีโน้มน้าวใจในปริศนาการเขียนของพระพยอม
กัลยาโณ. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- อดิสรณ์ ประทุมถิ่น. (2563). กลวิธีการนำเสนอเนื้อหาเพื่อสื่อแนวคิดในพุทธธรรมของพระราช-
พรหมยาน(หลวงพ่อกุศลสิงห์) วัดท่าซุง จ.อุทัยธานี. (วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต)
มหาวิทยาลัยนเรศวร, จังหวัดพิษณุโลก.
- อรรถนิติ ลิมปิยมิตร. (2547). นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต)
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, จังหวัดเชียงใหม่.
- อาภินันท์ ศรีมา. (2556). วิเคราะห์เนื้อหาและวิธีการนำเสนอธรรมะผ่านสื่อ พระมหาสมปอง
ตาลปุตโต. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, จังหวัดเชียงใหม่.

- อุมารณ วังศรีวิสุทธิศักดิ์. (2547). บทบาทของวัดมุงคลหลวงปู่ทวดในการเป็นที่พึ่งทางใจใน
สังคมไทยสมัยใหม่. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม,
จังหวัดนครปฐม.
- เอก โกไศยกานนท์. (2557). การศึกษาเชิงเปรียบเทียบการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามแนวคิดของพุทธ-
ทาสภิกขุกับพริตจีโอฟ คอปร้า. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,
กรุงเทพมหานคร.